

**KORUMANIN ÖNEMİ BAĞLAMINDA ANADOLU TÜRK-İSLAM SANAT
ESERLERİNİN ASLÎ MÜZESİ OLARAK “CAMİLER”***“Mosques” as the Essential Museums of Anatolian Turkish-Islamic Artworks in the
Context of the Importance of Preservation*İşıl Konak¹

Makale Bilgisi	Özet
Araştırma Makalesi	İnsanoğlunun dünyaya bıraktığı en kadim iz olarak “kültür varlıkları”, bağlı bulundukları uygarlık, kültür, zaman, coğrafya, teknoloji, sanat, inanç vb. özelliklerin sunduğu imkân çerçevesinde ve etkisi altında şekillenmiştir. İnanç ve sanat kavramları da bu bağlamda üretilen kültür varlıklarının sahip olduğu en önemli değerlerden olup bağlı bulunduğu öz hakkında bilgi barındıran nitelikli hafızalardır. Bu bakımdan da öneme sahiptir. Tarihi seyir içinde inanç ve sanat kavramı temelinde yapılan üretimler bir çalışma konusuna sığmayacak kadar geniş içeriklidir. Buradan hareketle bu çalışma kapsamında evreni, inanç ve sanat kavramları temelinde üretilen mimari eserler olarak belirlenmiş, örneklem ise kültür varlığı niteliği taşıyan Anadolu’daki tarihi camiler ve içinde barındırdığı çini, tezhip, hat, cilt, halı, kilim vb. Türk İslam sanat eserlerinden bazı seçkiler olarak ele alınmıştır. Bahsi geçen örneklem grubu tezyini değer bakımından değerlendirilmiş; günümüze ulaşan bazı tarihi çini ve alçı mihraplar, el yazması Kur’an-ı Kerim, kapı kanatları gibi tahrip edilen örnekler üzerinden de korumanın önemi bağlamında ele alınmıştır. Zira bir sanat eserinin önemi varlığını devam ettirebildiği müddetçe mümkündür. Aksi takdirde ancak geçmişe ait bir hikâyeye yer bulacaktır. Kültür varlığı olarak bir sanat eserinin devamlılığını sağlamaya hizmet edecek en önemli unsur, koruma bilincinin yükseltilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Ancak bu sayede kültürel bir devamlılık ve ileri aktarım mümkün olacaktır.
Gönderilme: 1 Temmuz 2025 Kabul: 23 Temmuz 2025 Yayın: 25 Ağustos 2025	
Anahtar kelimeler: Anadolu Sanatı, Cami Tezyinatı, Koruma Bilinci, Korumanın Önemi, Türk İslam Sanatı	
Article Information	Abstract
Research Article	As the most ancient trace left by mankind on the world, “cultural assets” are the civilization, culture, time, geography, technology, art, faith, etc. to which they are connected. it has been shaped within the framework of the possibilities offered by the features and under the influence of them. The concepts of faith and art are also among the most important values that cultural assets produced in this context have, and they are qualified memories that contain information about the essence to which they are connected. It is also important in this regard. The productions made on the basis of the concept of faith and art in the historical course are too broad-based to fit into a subject of study. From this point of view, within the scope of this study, the universe is determined as architectural works produced on the basis of the concepts of faith and art, and the sample is considered as historical mosques in Anatolia, which are cultural assets, and some selections of Turkish Islamic art works such as tiles, illumination, calligraphy, binding, carpets, rugs, etc.. The aforementioned sample group has been evaluated in terms of decorative value; some historical tile and plaster mihrabs that have survived to the present day have been discussed in the context of the importance of protection through destroyed examples such as manuscript Qur’an, door wings. Because the importance of a work of art is only possible as long as it can continue its existence. Otherwise, it will only find a place in a story of the past. The most important element that will serve to ensure the continuity of a work of art as a cultural asset is to raise and spread the awareness of protection. Only in this way will cultural continuity and forward transmission be possible.
Received: July 1, 2025 Accepted: July 23, 2025 Published: August 25, 2025	
Keywords: Anatolian Art, Conservation Awareness, Importance of Conservation, Mosque Ornament, Turkish Islamic Art	

Kaynak/Cite: Konak, I. (2025). Korumanın önemi bağlamında Anadolu Türk İslam sanat eserlerinin aslî müzesi olarak “Camiler”. *Lokum Sanat ve Tasarım Dergisi*, 3(2), 345-359. **iThenticate®**
İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve yayın öncesi intihal taraması yapılmıştır. / This article has been reviewed by at least two reviewers and has been checked for plagiarism before publication.

¹ Doç. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, isilaykonak6@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1443-243X

GİRİŞ

Kültür varlığı, genel bir tanım ile herhangi bir kültürün sahip olduğu değerlerinin bütünüdür. Yani bir kültürün tarihi süreç içinde biriktirdiği ekonomik, politik, teknik, teknolojik, estetik, inanç, tarihsel, sosyal, kültürel vb. unsurları etkisiyle şekillendirdiği, ürettiği ve kuşaklar boyunca aktarılan tüm maddi ve manevi değerlerinin çıktısıdır. Yapılan tanımın geniş tabanlı içeriğinden de anlaşılacağı üzere tüm bu çıktılar, kültür varlığı başlığı altında toplanmış, yapısal ve içerik farklarına bağlı olarak da soyut ve somut kültür varlıkları olarak tasnif edilmiştir (Asatekin, 2004, s.21-45). Bu bağlamda üretilen çıktılar da ait oldukları kültürlerin tüm verilerini taşıyan toplum hafızalarıdır. Hafızanın korunarak güçlendirilmesi, devamlılık açısından büyük öneme sahip olup konuya ilişkin asli ve ivedi bir gerekliliktir.

Bu amaca hizmet etmek için kültür varlıklarının koruma ve onarımına yönelik yükseköğrenim kademesinde profesyonel eğitimler verilmekte ve alan uzamları yetiştirilmektedir. Ancak bu seviyede var olan ilerleme toplumun çok kısıtlı bir bölümünü etkilemektedir. Kültür varlıklarının toplumun tüm kademesinden kişileri ilgilendirmesi ve tüm toplum bireylerinin mirasçı olduğundan yola çıkarak, toplum bireylerinin, temel anlamda korumanın gerekliliği, kültür varlığı tanımı ve algısı, korumanın önemi ve sınırlılıkları bağlamında bilinçlendirilmesi oldukça önemlidir.

Bu bağlamda koruma bilincinin yükseltilmesinin aile içi temel eğitimden başlamasının gerektiği anlaşılmaktadır. Çalışma konusu bağlamında ele alına camiler ve camiye bağlı kullanılan kültür varlıklarının korunmasında da cemaat, ziyaretçi ve din görevlilerinin sahip olduğu koruma bilincinin etkisinin büyük olacağı anlaşılmaktadır. Bu makale çalışması da camilerin ve camilerde yer alan kültür varlıklarının korunması gerekliliğinin anlaşılmasına katkı sunmak amacıyla ele alınmıştır.

YÖNTEM

Anadolu toprakları bahsi geçen kültürel mirasın sergilendiği açık hava müzesi konumundadır. Özellikle Anadolu coğrafyasına Türklerin gelişle birlikte getirdikleri Türk-İslam etkileri ve geldikleri coğrafyanın sahip olduğu yerel kültürel birikimin sentezlenmesi sonucu Anadolu Türk İslam etkisi ile şekillenen fazla sayıda soyut ve somut kültür varlığı üretilmiştir.

Bu bağlamda çalışma kapsamında, Anadolu’da yer alan ve kültür varlığı olarak değer taşıyan üretimlerin oluşturduğu geniş yelpazede bir sınırlılık belirleyerek, konunun daha verimli olarak ele alınması ve detaylı incelenmesi amacıyla, somut kültür varlığı olarak camiler ve içinde bulunan yapısal unsurlar ele alınmış, yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden alanyazın taraması ve betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Anadolu’da inanç ve sanat kavramları temelinde üretilen mimari eserler, örnekleme Anadolu’da camilere bağlı bulunan ve harici üretilerek cami kullanımına hizmet eden tezyini unsurların korumasının önemi bağlamında değerlendirilmesidir. Bu kapsamda kültür varlığı tanımı üzerine durulmuş, sanat ve inanç bağlamında üretilen camilerde bulunan dâhili ve harici tezyinat unsurlarından bahsedilerek önemli örnekleriyle önemi işaret edilmiştir. Örnekler Anadolu’ya Türker’in gelişle başlayan ve Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerini kapsayan süreçten seçilmiştir. Bu bağlamda kesintisiz bir sürecin üretimleri olan ve kültür varlığı değeri taşıyan çıktılarının önemine değinilmiştir. Bu öneme binaen tarihi camiler özelinde kültür varlıklarının korumanın gerekliliği ve koruma bilincinin arttırılmasının önemi üzerinde durulmuştur.

BULGULAR VE YORUMLAR

Dini mimari eserler içinde ilk sırada camiler gelmektedir. İslam inancı gereği ibadet mekânı olarak inşa edilen camiler, sahip oldukları simgesel anlamı ile de önemlidirler. Zira İslam dininde ibadet yönü olarak yönelinen Kâbe, Allah'ın evi olarak tanımlanmış² ve buradan hareketle camiler (mescitler) de Allah'ın evi olarak benimsenmiştir³. Bu kutsal simgesellik ile de camiler temizlik ve tezyinatta ön plana çıkmaktadır. Kelime olarak cami, “Arapça cem kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındadır” (Önkal, Bozkurt, 1993, s.46). Tanımındaki toplamak, bir araya getirmek eyleminden, tatbiki ibadet için insanların birleştirilmesi kastedilmektedir. Aynı zamanda camilerin, kültür varlıklarının bir araya getirildiği, toplandığı mekânlar oldukları da anlaşılmaktadır.

Tarihi süreç içinde Anadolu topraklarının ücra kırsal mekânlarından, merkezi başkentlerine kadar tüm yaşam alanlarında farklı plan ve tezyinatta camiler inşa edilmiştir. Sadece mimari eser olarak değil aynı zamanda harici pek çok Türk İslam eserini de bünyesinde barındıran camiler bu bakımdan Türk İslam eserlerinin asli müzesi olarak varlık göstermiştir. Camilerde Türk İslam eserlerinin nitelikli uygulamalarına; taç kapı, minare, kubbe, kubbe kasnağı, Türk üçgenleri, duvar yüzeyleri, kemerler, kapı pencere alınlık ve köşelikleri, örtü sistemleri vb. yapısal olarak bağlı bulunan unsurlarda hem de mihrap, minber, vaaz kürsüsü, aydınlatma, duvar levhaları, el yazmaları, döşeme halı ve kilimler gibi harici üretilen ve camilerde kullanılan unsurlarda karşılaşılmaktadır. Sıralanan tüm tezyini unsurlarda kullanılan malzemelerde de çeşitlilik benzerdir. Zira bu unsurlarda taş, ahşap, alçı, çini, metal, tekstil, deri, kâğıt, boya vb. malzeme kullanımı söz konusudur. Buna bağlı olarak süsleme anlamında kullanılan motif, figür, form ve kompozisyonlar da dönemlere bağlı olarak oldukça zengindir. Bu bağlamda bağlı bulunduğu Anadolu Türk İslam kültürünün, coğrafyanın, zamanın, inancın, estetik düzeyin, teknolojinin vb. değerlerin bilgisini taşıyan bazı camiye bağlı ve ayrı bulunan tezyini örnekler aşağıdaki gibidir.

Görsel 1. Sivas Divriği Ulu Cami Taç Kapısı

(Kaynak: <https://www.cgtnturk.com/divrigi-ulu-camii> (Erişim Tarihi: 24.06.2025))

Taç kapı uygulamasının etkili bir örneği olarak 13. yüzyılda Mengücekli Emir Ahmet Şah tarafından inşa ettirilen Divriği Ulu Cami dikkat çekmektedir. 1985 yılında UNESCO tarafından, Dünya Mirası Listesine alınan Divriği Ulu Cami ve Şifahanesi bu

² Kura-ı Kerim'in Haç suresi, 126. Ayeti (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2620/25-37-ayet-tefsiri>)

³ Kura-ı Kerim'in Cin suresi, 18. Ayeti (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Cin-suresi/5465/18-ayet-tefsiri>)

listedeki insan yapısı ilk İslâm eseridir (Korkmaz, 2020, s. 140). Sahip olduğu bu değerle, kendi başına bir eser olan Cami taç kapısının da payı büyüktür. Taş malzemenin dantel gibi işlendiği taç kapı Anadolu'nun eşsiz kültür varlıklarındandır ⁴.

Kültür varlığı olarak camiye bağlı yapısal unsurlardan bir diğeri minarelerdir. Örnek olarak 13. yüzyılda inşa edilen, I. Alaeddin Keykubat dönemine ait ve kentin ilk İslam eserlerinden olan Antalya Yivli Minare verilebilir. Minarenin sahip olduğu plan ve kullanılan tuğla çini malzeme ile oluşturulan sanatsal ifade sayesinde döneminin simgelerinden birisi olmuştur (Avcı, 2016, s.66).

Camilerde kubbe ve kubbe kasnağı ve Türk üçgenleri de Türk İslam Sanat eseri olarak tezyin edilen yapısal unsurlardandır. En güzel örneklerinden olan Sultan Ahmet Cami dikkat çekicidir. Cami M.1609/1616 yıllarında I. Ahmet tarafından Mimar Sedefkar Mehmet Ağa'ya yaptırılmıştır. 22,40 m çapındaki ana kubbeye dört yönde yarım kubbe ve ek olarak üçer çeyrek kubbe eklenmiş bu sayede en geniş alana ulaşılması sağlanmıştır (Çobanoğlu, 2009, s. 498). Tüm kubbeler, kubbe kasnakları ve Türk üçgenleri etkileyici kalemişi süslemelerle donatılmıştır.

Görsel 2. Antalya Yivli Minare (Sağ)

(Kaynak: <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=2587> (Erişim Tarihi: 24.06.2025))

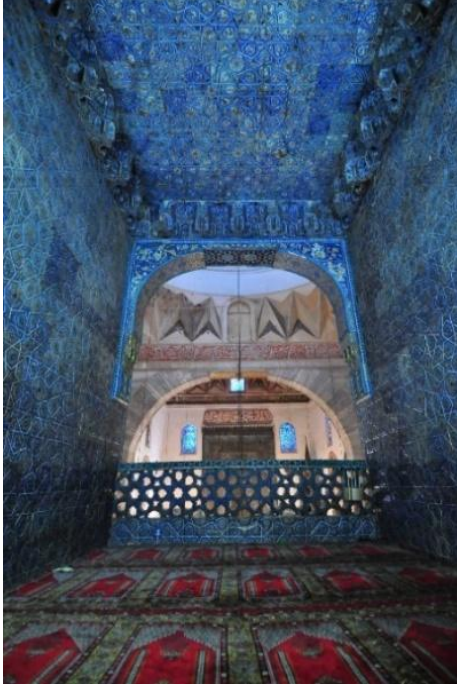

Foto 3. Sultan Ahmet Cami kubbe ve Kubbe Elemanları (Sol)

(Kaynak: <https://www.yollardan.com/sultanahmet-camii-fotograf-lari> (Erişim Tarihi: 24.06.2025))

⁴ Divriği Ulu Cami hakkında detaylı bilgi için bkz. (Korkmaz, 2020, s. 140-142), (www.divrigi.gov.tr).

Camilerde duvar yüzeyleri ve kemerlerde görülen etkili süslemelere yönelik bir örnek olarak Bursa Yeşil Cami gösterilebilir. M. 1419-20 tarihinde Çelebi Sultan Mehmet tarafından Hacı İvaz Paşa'ya yaptırılan cami dönemin ve bölgenin ilk camileri arasındadır (Yıldırım, 2007, s.166). Cami eyvanlarının ve hünkâr mahfili duvar yüzeylerinde ve duvar bitiminde konumlanan kemerlerde uygulanan çini kaplamalar, dönemin estetik zevki ve teknolojisinin göstergesidir. Farklı çini tekniklerinin bir arada kullanıldığı kaplamalar ile cami çiniler açısından ayrı bir tarihi eser niteliği taşımaktadır.

Görsel 4. Bursa Yeşil Cami Hünkâr Mahfili (Sağ)

(Kaynak:

<https://kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecek-yer/yesil-camin> (Erişim Tarihi: 24.06.2025))

Görsel 5. Bursa Yeşil Cami Eyvan (Sol)
(Kaynak:

<https://kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecek-yer/yesil-camin> (Erişim Tarihi: 24.06.2025))

İç ve dış pencere alınlıklarında uygulanan tezyinat örneklerinden birine Erzurum Lala Paşa Camisinde rastlanmaktadır. Cami Klasik Osmanlı Dönemi mimarisinin şehirdeki en önemli yapılarından birisi olup M.1562-63 tarihinde Lala Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Konyalı, 1960, s.263). Yapının mimarının kim olduğu net olarak bilinmemekle ancak yayınlarda Mimar Sinan tarafından İstanbul'da çizilen bir projeye göre ya İstanbul'dan gönderilen bir ekip tarafından veya yerel bir ekip tarafından inşa edilmiş olduğu aktarılmaktadır (Gündoğdu, 1993, s.17). Mimar Sinan izi taşıyan Cami'nin iç ve dış pencerelerinin üzerinde bulunan ve çini karolarla oluşturulan alınlıklar kentin günümüze ulaşan tek çini örnekleridir.

Görsel 6. Erzurum Lala Paşa Cami Pencere Alınlık (Sol)
(Kaynak: Işıl Konak Arşivi)

Tarihi süreçte ahşap malzemenin en iyi işçilikle kullanıldığı tavanlar ve tavan göbekleri de tezyinatın uygulama alanları olarak kullanılmışlardır. Örnek olarak M. 1179 yılında Saltukoğullarından Nasirüddin Muhammed tarafından Ebü'l Feth Mehmed'e inşa ettirilen, Erzurum'un en büyük ve en eski camisi olan Ulu Cami tavanı, kırlangıç tavan olarak adlandırılan ve aslında bir kubbe formuna sahip ahşap bir örtü sistemine sahiptir (Kasapoğlu ve Çakıcı, 2024, s.96). Bu yapısal unsur sanatsal zevkin ve teknolojinin geldiği düzeyin bilgisini taşıyan önemli bir kültür varlığıdır. Yine kültür varlığı olarak değer taşıyan ve ahşap tezyinat örneği olarak 13. yüzyıla ait Kastamonu Küpceğiz Cami'nin sekizgen tavan göbeği de kalemşi süslemenin kullanıldığı güzel örneklerden bir diğeridir.

Görsel 7. Erzurum Ulu Cami Kubbesi

(Kaynak: <https://yunusalver.wordpress.com/2020/12/13/mimari-tasarim-harikasi-kirlangic-kubbe/> (Erişim Tarihi: 25.06.2025))

Görsel 8. Kastamonu Küpçeğiz Cami Ahşap Tavan Göbeği
(Kaynak: Işıl Konak Arşivi)

Tarihi camilere bağlı bulunan ve yukarda örnekleriyle sıralanan yapısal unsurlardaki tezyini örneklerin yanı sıra, camilerle yapısal bir bağlılığı bulunmayan ancak yapının harici bir parçası olarak üretilen tezyini unsurları da oldukça fazladır. Bu unsurların ilk sırasında mihraplar yer almaktadır. Etkileyici bir örnek olarak Konya'daki Sahip Ata Camisi mihrabı verilebilir. Cami 1258 M. yılında Sultan II. İzzettin Keykavus döneminde Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından mimar Kölük Bin Abdullah'a yaptırılmıştır (Doğan, 2012, s.175). Cami'nin mihrabı nitelikli çinilerle kaplıdır. Selçuklu döneminin çini işçiliğinin de güzel örneklerinden birisidir.

Yine mihraplarda kullanılan farklı bir malzeme ve tezyinat örneği olarak M.1281 tarihine ait Kayseri Develi Ulu Cami (Sitti /Sivasi Hatun) taş mihrabı da dikkat çekicidir. IV. Kılıçarslan'ın oğlu 3. Keykavus dönemine ait mihrap, taş işçiliğinin nadide örneklerindendir (<https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=28>).

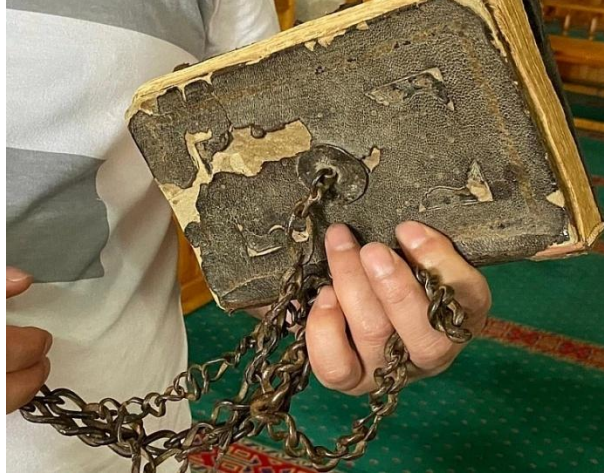

Görsel 9. Konya Sahip Ata Cami Mihrabı (Sağ)
(Kaynak: Işıl Konak Arşivi)

Görsel 10. Kayseri Develi Ulu Cami Mihrabı (Sol)
(Kaynak: <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=28>).

ve tezhipleriyle Türk İslam Sanatının özgün tezyinat örneklerini barındırmaktadır. Benzeri şekilde camilerde zemin kaplaması ve cenaze törenlerinde kullanmak üzere üretilen halı ve kilimler de yer almaktadır. Tarihi değeri yanı sıra ait oldukları dönemin motifi renk, kompozisyon, teknik ve estetik bilgisiyle donatılan bu tekstiller de kültür varlığı olarak değer taşımaktadırlar.

Görsel 14. Elâzığ Hüseyin Kariyesi Cami, El Yazması Kur'an-ı Kerim, 17. Yy
(Kaynak: <https://www.malatyanethaber.com.tr/300-yillik-zincirli-kuran-i-kerim/48756/>)

Görsel 15. Sivas Divriği Camisi, Saray Kilimi, 16-17. yy (Sol)
(Kaynak: Hatice Tozun Arşivi)

Görsel 16. Manisa Gördes Cami, Ölümlük Kilim, 20.yy (Orta)
(Kaynak: Ömer Zaimoğlu Arşivi)

Görsel 17. Aksaray Kutlu Köy Yeni Cami, Halı Seccade, 17.yy (Sağ)
(Kaynak: Hatice Tozun Arşivi)

Camiye bağlı bulunan ve harici olarak camilerde yer alan tezyinat örnekleri yukarıda verildiği gibi iken, camilerde yer alan ve koruma bilincinin eksikliğine bağlı olarak kullanıcıları (cemaat, din görevlisi, ziyaretçi, araştırmacı vb.) tarafından meydana gelen bazı bozulmalar ve yanlış uygulama örnekleri de aşağıda verildiği gibidir.

Anadolu'daki tarihi camilerin yapı mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi ilgili kurumlara ya da tüzel kişilere ait olmaktadır. Tüzel kişilere ait olan bazı tarihi camilerde ihtiyaç duyulan onarım ve tamir işleri hayırseverler, cemaat ve cami görevlileri tarafından iyi niyetli! bir eylem olarak yürütülmektedir. Bu yapım-onarım işleri esnasında tarihi dokuya temelden zarar verecek pek çok uygulama gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birisi Kastamonu Seydiler ilçesinde bulunan, Erken Osmanlı Dönemine ait ve süsleme

özelliği olarak ilin tek stilize çiçek tasarımlı alçı mihrabına sahip Böcek Camisidir (Çal, 2021:127). Ayrıca yine 14. yy'a ait olan Kastamonu Merkez Duruçay Köyü Halil Bey Camisi de bulunan geometrik süslemeli özgün alçı mihrapta köy sakinleri ve hayırseverler yardımıyla onarılmıştır. Alçı mihraplar üzerine birden fazla aydınlatma takılmış ve bu işlemler esnasında tarihi alçı mihraplar hasar almıştır.

Görsel 18. Kastamonu Seydiler ilçesi
Böcek Cami Mihrabı
(Kaynak: Işılay Konak Arşivi)

Görsel 19. Kastamonu Merkez Duru Çay
Köyü Halil Bey Cami Mihrabı
(Kaynak: Işılay Konak Arşivi)

Benzer olarak Konya'da bulunan 13. yüzyıla ait Tahir ile Zühre Mescidi alçı mihrabı da Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan onarımın ardından görsel kirlilik ve onarım ihtiyacı bahane edilerek tüm özgün çini ve alçıların da altında kalacağı şekilde muhtemelen kullanıcıları tarafından boyanmıştır (Konak, 2021: 60-63).

Görsel 20. Konya Tahir ile Zühre
Mescidi Cami Mihrabı (Restorasyon
yapılmış hali)
(Kaynak: Işılay Konak Arşivi)

Görsel 21. Kastamonu Seydiler İlçesi
Böcek Köyü Cami Mihrabı
(Restorasyondan sonraki hali)
(Kaynak: Işılay Konak Arşivi)

Bir diğer örnek olarak Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesinde bulunan, daha önce Çankırı Büyük Camisi imamına ait olduğu bilinen ve camide muhtemelen Cami’de kullanılmış olan satır arası Kur’an-ı Kerim’dir. Osmanlı Dönemine ait el yazması, var olan bozulmalarına yönelik olarak uzman olmayan kişiler tarafından tamir edilmiştir. Ancak bu uygulamalar esnasında özgün malzemesine zarar verildiği anlaşılmaktadır (Konak vd., 2024: 201).

Görsel 22a ve 22b. Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi, satır Arası Kur'an-ı Kerim
(Kaynak: Işıl Konak Arşivi)

Yukarıda verilen örnekler cami kullanıcıları tarafında yapılan haddi aşan ancak iyi niyetli! onarım çalışmaları olarak tanımlana bilir. Bir de yine kullanıcılar tarafından gerçekleşen ve camilere fayda vermek dışında kendileri şifa bulmak ya da farklı ihtiyaçlarını karşılamak niyetiyle verilen zararlar ve sebep olunan bozulmalar bulunmaktadır. Bu uygulamalara kısa süre önce basına da yansiyarak ses getiren 1500 yıllık İstanbul Ayasofya Camisinin İmparator kapısı ile Kastamonu Yılanlı Külliyesinin taç kapısı yanında buluna ve külliye ismini veren yılan kabartmalı taş blok örnek verilebilir. Bu iki örnekte efsanevi inanışlardan beslenen insanlar benzer olarak şifa veya güç sahibi olabilmek için kapı ve taş blok yüzeylerini kazınarak aşındırılmış ve geri dönüşümsüz bir zara verilmişlerdir.

Görsel 23. Kastamonu Yılanlı Cami Taç kapısı, Yılan Kabartmalı Taş Blok

(Kaynak: Işıl Konak Arşivi)

Görsel 24. İstanbul Ayasofya Cami İmparator Kapısı

(Kaynak: <https://t24.com.tr/haber/ayasofya-nin-tarihi-impatorluk-kapisi-na-zarar-verildi,1028698>)

Son olarak verilecek örnek Vandalizm olarak değerlendirilebilecek kasti zararlardır. Daha önce verilen örneklerde iyi niyet! temelli ancak zararlı sonuçlanan uygulamalar söz konusuysa, bu uygulamalar tamamen kültür varlığının tahrip olmasını amaçlayan kasti zararlar yol açmaktadır. Yine kısa bir süre önce basına yansıyan Eyüp Sultan Türbesi çinilerinin çekiç ile kırılması trajik bir örnektir. Eylemi gerçekleştiren

kişinin çini karolarda yer alan “Allah” ve “Muhammet” yazılarının üzerinde şeytana benzer bir simgenin var olduğunu ve buna karşılık böyle bir eylemi gerçekleştirdiğini ifade etmiştir (<https://arkeofili.com/eyup-sultan-turbesindeki-ciniler-cekicle-parcalandi>). Bu uygulama sonucunda tarihi çini karolar yapısal bütünlüğünü kaybetmiş, restore edilesine rağmen geri dönüşü olmayan hasara uğramıştır. Tüm verilen örneklerde farklı amaç ve inançlara işaret edildiği görülmektedir. Ancak tüm bozulmaya yol açan, zarar verici örneklerin temel sebebi kültür varlıklarına ilişkin koruma bilincinin eksikliğidir.

Görsel 22. İstanbul Eyüp Sultan Türbesi Çinileri

(Kaynak: <https://arkeofili.com/eyup-sultan-turbesindeki-ciniler-cekicle-parcalandi>)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anadolu’da yer alan ayrı camiler üzerinden örnekleri sunulan Türk İslam Sanatı bağlamında üretilen farklı eserler, Anadolu’nun tüm bölgelerinde karşımıza çıkmaktadır. En ücra kırsal camilerde bile bu sanatsal üretimlerin birden fazlası bir arada bulunmakta iken merkezi camilerde daha fazla sanatsal üretim yer almaktadır. Buradan hareketle çalışmanın başında da vurgulandığı gibi bu tezyinatın Anadolu topraklarında bir kültür olarak var olduğu ve camilerin Türk İslam sanatı eserlerinin asli müzesi olduğu fikrini desteklemektedir.

Bu bağlamda milli hafıza olarak cami ve yapısal unsurları özelinde tüm kültür varlıklarının korunması gerekliliği önemlidir. Zira metin içinde verilen bozulma ve tahribat örnekleri sonucunda farklı amaç ve inançlar temelinde şekillenen zihinlerin, kültür varlıklarına ilişkin koruma bilinci eksikliğine bağlı hadi aşan eylemler geliştirdiği anlaşılmaktadır. Camiler özelinde kültür varlıklarına yönelik gerçekleştirilecek olası problemleri önlemek adına, tüm kültür varlığı mirasçılarının yüksek bilinç düzeyinde korumanın önemini kavraması çok önemlidir. Bu amaca yönelik sayıları az olmakla birlikte yükseköğrenim kademesinde profesyonel eğitimler verilmekte ve alan uzamları yetiştirilmektedir. Ancak bu seviyede var olan ilerleme toplumun çok kısıtlı bir bölümünü etkilemektedir. Toplumun tamamının mirasçısı olduğu düşünüldüğünde kültür varlıklarının korunması için daha temelden bir bilinç oluşturtulması gereklidir. Tam olarak aile içi temel eğitimden başlamasının gerektiği bu koruma bilinci tüm toplum ve eğitim kademelerinde yer almalıdır. Bu bağlamda tarihi bir caminin korunması sadece bir dini mimari unsur olarak değil Türk İslam sanat eserlerinin neredeyse tüm alanlarına ilişkin nitelikli üretimlerin de korunması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan konunun niteliği gibi önemi de büyüktür.

Cami kullanıcılarının yani cemaat, ziyaretçi ve din görevlilerinin Cami ve içinde bulunan tüm kültür varlıklarının korunmasında önemi ilk sıradadır. Bu bağlamda bahsi geçen zümrenin sahip olacağı koruma bilinci toplum hafızaları olarak değer taşıyan kültür varlıklarının, mevcut durum korunması ile devamlılığı sağlanacaktır.

Etik İlkeler

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çatışma Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2023). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. YEM Yayınları.
- Asatekin, G. (2004). *Kültür ve doğa varlıklarımız: Neyi? Niçin? Nasıl korumalıyız?* Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Avcı, Ü. (2016). Antalya Kaleiçi'nde bir simge yapı: Yivli Minare. *Art-E Sanat Dergisi*, 8(15), 52–78. <https://doi.org/10.21602/sgsfds.32806>
- Bayrakal, S. (2021). Bursa Ulu Camii minberi İran Şahı'nın hediyesi mi?. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 299–307.
- Bozkurt, N., & Önkol, A. (1993). Cami. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 46–56. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>
- Çal, H., (2001). “Hurufat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası”, *Prof.Dr.Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri. 125-166.
- Çetinor, B. (1988). Mimar Sinan'ın ustalık eseri Selimiye Camii. *İlgi*, (55), 2–8.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). Sultan Ahmed Camii ve külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, 497–503. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-ahmed-camii-ve-kulliyesi>
- Çobanoğlu, A. V., & Mülayim, S. (2009). Selimiye Camii ve külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, 430–434. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selimiye-camii-ve-kulliyesi--edirne>
- Doğan, K. (2012). Konya Sahip Ata Külliyesi ve Vakıf Müzesi. *Vakıflar Dergisi*, 38, 174–181.
- Gündoğdu, H. (1993). *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*. Ankara.
- Kasapoğlu, M., & Çakıcı, F. Z. (2024). Erzurum Ulu Cami üzerine kronolojik bir değerlendirme. *Modular Journal*, 7(1–2), 95–118. <https://doi.org/10.59389/modular.1583925>
- Konak, I., Kartal, M., & Dilber, M. (2024). Dr. Rıfkı Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde Bulunan 1790 Kayıt No'lu Satır Arası Kur'an-ı Kerim'in Mevcut Korunma Durum Tespiti, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (63), 199-215. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1432382>
- Konyalı, İ. H. (1960). *Erzurum tarihi*. İstanbul.

Korkmaz, A. (2020). Unesco Dünya Mirası Listesi'nde yer alan Anadolu'nun Elhamrası Divriği Ulu Cami ve Şifahanesi. *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu*, 3, 160.

Kumbaracılar, S. (1970, Şubat 1). Ayasofya'nın levhaları. *Hayat Tarih Mecmuası*, 1(1), 74–77.

Özcan, A. R. (2020). “Dünyanın en büyük yazıları” Ayasofya'nın celîleri. *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, Temmuz–Eylül, 6–11.

Özbek, Y. (2007). Bursa Ulu Camii minberi. *Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan Kitabı*, 295–314.

T.C. Divriği Kaymakamlığı. (2025). <https://www.divrigi.gov.tr>

Yıldırım, S. (2007). Bursa Yeşil Camii mihrabı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(1), 165–177.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Cultural property, by a general definition, refers to the totality of the material or spiritual values of any culture. In other words, the economic, political, technical/technological, aesthetic, belief, historical, social, cultural, etc. accumulated by a culture in the historical process. it is the abstract or concrete output of all the material and spiritual values that it shapes, produces and transmits through generations with the influence of qualities.

Method

Within the scope of the study, by determining a limitation in the wide range of productions in Anatolia that have value as cultural assets, mosques and structural elements in them were discussed as concrete cultural assets, and qualitative research methods such as literature review and descriptive analysis were used as methods. The universe of the research is ornamentation in Anatolian Turkish Islamic Art, and the sample is the evaluation of the importance of preserving the ornamentation elements that are attached to mosques and produced externally and serve the use of mosques.

Findings

Throughout history, mosques have been built in all living spaces from the rural areas of Anatolia to the capital cities, with different plans and decorations. In mosques, qualified applications of Turkish Islamic works are encountered in structurally connected and externally produced but used elements in mosques. In this context, examples of decorations attached to mosques that carry the information of Anatolian Turkish Islamic culture, geography, time, belief, aesthetic level, technology, etc. are as follows.

Divriği Ulu Mosque Crown gate, which is on the UNESCO World Heritage List, is located on the 13th century Antalya Fluted Minaret, belonging to the Seljuk Period of the century and one of the first Islamic monuments of the city, I. Sultan Ahmed Mosque, built by Ahmet in 1609/1616 AD and having the widest dome, dome and dome pulley and pencil work decorations on Turkish triangles, tiles seen on the wall surfaces and arches of Bursa Green Mosque, the first mosque of the period and region belonging to

the date of 1419-20 AD, The tiled interior and exterior window pediments of the Erzurum Lala Paşa Mosque, commissioned by Lala Mustafa Pasha in 1562–63 AD; the octagonal wooden ceiling medallion adorned with kalemîşi (painted ornamentation) in the 13th-century Kastamonu Küpçeğiz Mosque; the swallowtail ceiling of the Erzurum Ulu Mosque, which dates back to the Saltukid Principality; the tiled mihrab of the Sahip Ata Mosque in Konya, dated to 1258 AD; and the stone mihrab of the Kayseri Develi Ulu Mosque (Sitti/Sivasi Hatun), built during the reign of Sultan Kaykaus III in 1281 AD, are among the decorative examples found in architectural components attached to historical mosques. In addition to these examples, examples of external decorations found in historical mosques are as follows. The geometric forms on the Bursa Ulu Mosque pulpit, dated 1389-1402 AD, are thought to be depictions of planets and galaxies on the pulpit surface, since the size ratios and orbits of real planets match the real ratios. While the lighting lamps made of tiles and metal are also impressive with their workmanship and design in terms of decoration, the calligraphy panels written in different stacks also indicate the artistic level reached. The Hagia Sophia Mosque plaques are among the best examples as the largest plaques written in terms of calligraphy and the history of writing. Manuscripts and carpets and kilims are also external decorative elements found in mosques.

Conclusion and Discussion

Different decorative works produced in the context of Turkish Islamic Art, examples of which we have presented through separate mosques in Anatolia, are encountered in all regions of Anatolia. Based on this, it supports the idea that decorative works exist as a culture in Anatolian lands and those mosques are the primary museums of Turkish Islamic art works. In this context, it is important and necessary to create a fundamental awareness for the preservation of mosques and their decorative structural elements as national memory and for the preservation of cultural assets that the entire society is the heir of. This protection awareness, which should start from basic education within the family, should be present in all levels of society and education. In this context, the preservation of a historical mosque means the preservation of qualified productions related to almost all areas of Turkish Islamic art works, not only as a religious architectural element. Because in this way, the healthy continuity of cultural assets that have value as social memories will be ensured by preserving their status.